

„Balaton’ környékének Szép Természetjátéki !”

Adalékok a Balaton és Keszthely tájleíró költészetéhez

A Balaton, ez a csodálatosan szelíd, olykor rettenetesen háborgó, szépségekben is bővelkedő táj hosszú évszázadokon keresztül nem tudta dalra fakasztani költőinket. Csupán földrajzi objektumként került bele versekbe, írásokba (*Anonymus: Gesta Hungarorum, Oláh Miklós: Hungaria, stb.*). A török hódítás korában egy számunkra idegen férfi *Evlija Cselebi* sem a páratlan természeti környezetet dicséri, hanem a tó vizét: „Olyan tiszta vize van, hogy az ember, ha egy egész bárányt megeszik és rá ebből az éltető vízből iszik, egy kis idő múlva már újra éhes: tehát az emésztést elősegítő, üde víz ez.”^{1.)}

Ha a Balatonról ekképpen szólnak ezidőtájt, gondolhatni, hogy Keszthely sem volt gyakorta megénekelt település. Nevét oklevelekben találhatjuk, első ízben 1247-ben, akkor is csupán azért, mert szegénységük miatt a veszprémi káptalan felmentette a város lakóit az adófizetés alól.^{2.)}

A nagy áttörést a felvilágosodás hozta. Tudvalevő, hogy ekkor költészetünk legkedveltebb témái közé emeli a tájleírást. *Vörös Imre* könyve, a *Természetszemlélet a felvilágosodás kori magyar irodalomban* részletesen fejti ki ennek a tájleíró költészetnek forrásait, fejlődését. A fiziko-teológiából kibontakozó tájfestő módszer korán megjelent irodalmunkban (*Ráday Gedeon: Tavaszi estve –1735-*), ám ez a newtoni irányzat még Csokonaira is hatott a század végén. Berzsenyi költészete, természetszemlélete több forrásból táplálkozván magában hordozza e szemléletet, sőt *Newton* rendszerének egyes elemeire és *Kant* kozmonológiájára is hivatkozik^{3.)}:

Te zengsz, ha Franklin lelke, merész keze
Villámot leragad s sceptrumokat leránt,
Ha Newton és Kant a Teremtő
Titkait oldja, s világot alkot.
(Himnusz Keszthely Isteneihez)

Dajka Gábor is megverseli Newtont:

Setétség vontá-bé törvényid, ó természet!
S az Úr mond: lény Newton! s világosság tenyészett.
(Pope Newtonra)

Dajka számos versében a természet közvetlenül jelenik meg, leginkább jelzős szerkezetben, amely lényeges hangulatfestő eleme költeményeinek: kormos éj, fagyos éjszaka, tunya vidék, vagy „lefolyó kövecsen lassú patakocská csörög le” (*A tavasz*), és így tovább.

A táj egyéni arculatát legelőbb talán *Fazekas Mihály Nyári esti dal*-ában figyelhetjük meg, - írja *Julow Viktor* – ahol az Alföld igénytelen szépségéről szól.^{4.)} Fazekas apró részletekbe menően jeleníti meg a nyáresti tájat, amelyet a vers hangutánzó szavai még élethűbbé tesznek:

Halkan ingó lanyha pára!
Szálldogáló harmatok!

.....
 A mocsáros nép kuruttyol,
 Prüccsög a sok kis bogár,
 Réce hápog, fürj palattyol,
 Hangicsál egy kis madár.

Fazekas költészetében fontos a természet. A tájleírás, a természeti jelenségek, a hangulati képek meghatározóak. Beemeli költészetébe a pacsirtán, fülemlén, a csermelyen, a terhes felhőkön túl a palántákat, a zöldséget. (*A csermelyhez, Az én kis kertem, Mint mikor a nap...., stb.*)

Egyre erőteljesebben jelenik meg a táj felfedezésének élménye a költészetben. Sokszor csak egy-egy természeti jelenséget, egy-egy apró szépséget villantva fel. *Szentjóni Szabó László*, a tragikus sorsú, 28 éves korában (1795) a kufsteini várbörtön lakójaként elhunyt költő, több versében találhatjuk meg a természetleírás példáit:

Itt e tölgyek árnyékába',
 E kősziklák oldalába'
 Itten sírok én szüntelen
 (*Chloé bús estvéje*)

Másutt is szép természeti képpel él:

Már a réti csepp harmatok,
 Mind gyöngyökké lettenek,
 A források s folyamok,
 Megezüstöztetnek.
 (*A holdhoz*)

A XVIII. és XIX. század fordulóján ugrásszerűen megnő a tájleíró költemények száma, amelyben előkelő helyet foglal el a Balaton, a Balaton-mellék. E kor írói ugyanis nagyrészt dunántúliak. De itt kell megemlíteni *Fejér Antal* ügyvédet is aki 1777-ben a maga és társai mulattatására írt verseket *A füredi savanyú víznek hasznáról* címmel, majd két év múlva 1779-ben, szintén ilyen megfontolásból vetette papírra *A Balaton-tihanyi echonak eleven zengése* című verseit. Számtalan névtelen költőn kívül *Ányos Pál* is említi a Balatont, *Édes Gergely Danáiban* idézi, *Döbrentei Gábor* füredi verse ismert s ugyancsak Fületről verselt *Vitkovics Mihály* is.

Faludi Ferenc a rokokó költészet kiemelkedő alakja nem létező, hanem eszményi tájat jelenít meg verseiben (*Az erdő, A remete, A hajnal, stb.*). Ide tartozik a *Tündéerkert* című vers is, amelyet jelen esetben azért kell megemlítenünk, mert a keszthelyi születésű *Fejér György* hasonló hangvételű *A kert* című költeményének létrejöttét mindenképpen befolyásolta.^{5.)} Fejérnél azonban másra is figyelni kell. *Sárány Oszkár* írja tanulmányában, ahol részletesen tárgyalja a Balaton, - mint földrajzi fogalom és nemzeti büszkeség - megjelenését, irodalmunkban,^{6.)} hogy „a rokokó táj megfelelőjét a magyar költők egyrészt ’’Abauj Tempéjében’’, másrészt a Dunántúl különböző részein, legfőképpen azonban a Balaton mellékén találják meg’’.^{7.)} Amint megtalálta Fejér is. *Kovács Sándor Iván* *A kert* című vers elemzésénél a következő megjegyzést teszi: „Ezt a Fejér verséhez mintául szolgáló kertet pontosabban is megnevezhetjük: a keszthelyi Festetics kastélyt körülölelő park ez (Georgikoni fás kert. Cs.G.), amelynek vadonát gyermekként bújhatta, s ahová beérkezett tudósként is elzarándokolhatott.’’^{8.)} S ne feledjük *Horváth János* észrevételét sem, aki e korról szólva ekképp mutat rá Sárány Oszkárhoz hasonlóan, a tájnak, a széles értelemben vett szülőföldnek,

megjelenésére az irodalomban: „Egyes magyar tájak ekkor kezdenek a többiek felett nagyobb nevezetességre szert tenni. Legalább – úgy látszik – a Balaton válik, mint magyar tájspecialitás, bizonyos kegyeletes érzések tárgyává. Kisfaludy Sándor Regéi, Berzsenyi költeménye (A Balaton), a Helikoni ünnepségek már kiemelték a pusztai természeti szépség kategóriájából s bearanyozták a nemzeti emlékek varázsával.”⁹⁾ A Balatonon, a Balatonvidéken, Georgikoni fás kerten, túl megjelenik tehát a keszthelyi Helikoni Ünnep is.

Berzsenyi Dániel értekezést írt a költői harmónia keresés kérdéseiről, amelyben fontos szerepet szán a természetnek. Egyik legfontosabb művének, a *Poétai harmonistikának* bevezetőjében leszögezi: „Tárgyamat a természetben és emberben keresem”. Szép, ami harmonikus – vallja és szerinte „a világ harmoniája nem egyéb, mint a természet minden létszereinek koncentrációja”. A XIX. század elején lassú, ám lényeges változáson megy át a tájészmény. A rokokó finomkodó részletein túlmutatóan markánsabban, nagyvonalúbban kezdik látni az Alföld hatalmas vidékét, az egekbe nyúló hegygerinceket. A kínos pontossággal megtervezett francia kerteket a természet eredetiségét sugalló angol kertek váltják fel. Így volt ez a keszthelyi Festetics kastély parkja esetében is. Berzsenyi *Harmonistikájában* is kitér erre – a költészet tökélyét keresve: „Mert ideig-óráig elég gyönyört lelünk a francia izletű kertnek rendszeres szépségeiben; de sokára csakugyan megunjuk azt, és örömmel lépünk az angol parkba, onnét pedig a kopasz Alpésekre”.

Dolgozatomban *Festetics Györgynek* (1755-1819) a Balaton és Keszthely tájleíró költészetére kifejtett hatását tanulmányoztam azon költők művein keresztül, akik valamilyen kapcsolatban álltak a gróffal. Így számunkra elsősorban a Balaton és Keszthely motívum megjelenése érdekes, valamint a környék sziklái, bércei, szirtjei, ligetei, erdői, kunyhói, várromjai, a mezőn legelésző, vagy vágató állatok képe, amelyet oly örömmel írtak meg a szerzők. Szinte tobzódni látszik a felismert szépségek bűvöletében és szívesen kapcsolják össze azokat a történelmi múlt eseményeivel.

Festetics György gróf a XVIII. század végén kezd neki nagy alkotásainak megvalósításához. Bővíti az apja által alapított keszthelyi gimnáziumot, új gimnáziumot építtet Csurgón, elindítja – Péteri Takáts József segítségével - hazánk első könyvsorozatát a Magyar Minervát, megalapítja a kontinens első rendszeres, mezőgazdasági felsőfokú oktatási intézményét a Georgikont. A Georgikon alapításának évében (1797) bocsátja vízre a fenéki arzenál új, a korabeli Balaton legnagyobb hajóját a Phoenixet. Élete alkonyán rendezi meg Keszthelyen három éven keresztül a Helikoni Ünnepségeket. Ezekben az ünnepekben, amint már említettük, Horváth János a természetleírás fejlődésének állomásait látja.¹⁰⁾ Keszthely, a keszthelyi gróf kezd érdekessé lenni, amit dicsér a kortárs magyar író, de felettébb gyanúsán fogad a császári udvar. Ráadásul kitűnően ismeri a császár Festetics múltját. De ismerik a magyar írók is.

Nem túlzás azt állítani, hogy a Balaton, de főleg Keszthely irodalmi művekben való megjelenését nem kis mértékben Festeticsnek köszönhetjük. A mecénás gróf szívesen látta a kor jeles és talán mai szemmel kevésbé jeles tollforgatóit. Hívásra, de olykor hívatlanul is, sokan kopogtak be ajtaján. Az ihlet minden kétséget kizáróan ezekből a vendégeskedésekből, látogatásokból merítkezett. Kivételt csupán a környéken születettek vonatkozásában tehetünk. Nem a fiktív táj, de a hely szelleme a genius loci sugallta versek születtek, ahol nyomon követhető a táj szépségeinek megfogalmazása mellett a szinte kínos pontossággal felvázolt település-ismertető. Mindenről, ami számára fontos, hírt ad a költő; iskoláról, házokról, kastélyról, ispotályról. Sorra veszi az erdőket, várromokat.

Csokonai Vitéz Mihály balatoni tájleíró költészetünkben több versével van jelen (*A Tihanyi Ekhóhoz, Dorottya*, stb.) Csokonai és Festetics kapcsolatáról egyik előző dolgozatomban már szóltam.¹¹⁾ Csokonai 1797. december 24.-én Keszthelyen, versben üzen Lillának:

Éljetek, ó, szeretett lelkek! kiket édes örömmel
 Gyakran emlegetek hegyközi lakhelyemen.
 Most levelem tisztel, hanem a fársángi napokban
 Amint már írák, városotokba megyek.
 Mert akkor *Juliána* nevét, amellyet imádok,
 A maga képében fogja köszönteni
 VITÉZ maga kezével

Keszthely, 24. Dec. 1797.

A hegyközi lakhely a Keszthelyi-hegység övezte város. Erre a vers végén lévő keltezés egyértelműen ad bizonyítékot. Itt kell megemlíteni Csokonai hadi oskoláról írt versét, amelyet egyértelműen Festeticsnek ajánl, s amelyben a két rokont, mecénást, lakhelyük szerint is említi:

Mátyás dicsőült lelke! tekints alá,
 Esmérd egedből lábbadozó hazád
 A Keszthely és Cenk istenülő
 Grófjaiban magadat találd fel;

Csokonai más verseiben is megidézi a grófot, ahogy Négyesy írja: „nyújt egy-egy babért Festeticsnek” (*Rhédey Lajos úrhoz, Virág Benedek úrhoz*).^{12.)} A Balaton, minden balatoni témájú verse ellenére, nem ejti rabul. Szilágyi Ferenc azonban felhívja a figyelmet^{13.)} arra, hogy a Dunántúlról hazatérve Csokonai szinte mitizálva a tájat maga leplezi le, hogyan szólt bele a táj költészetébe. Itt elsősorban *Gróf Erdődyne Ó Nagyságához* című versről van szó, ahol oly szemléletesen írja le a tájat, hogy felvetődhet a kérdés: - Ha nem utazik a Balaton északi partján, vajon bekerül-e mindez költészetébe?

Pusztultt várak omlása,
 A vad erdők éjjele,
 A mély völgyek horpadása
 Jajjaimmal megtele.

Másutt „Vázsony szent omladéká”-ról, a szedett „violák”-ról, azaz ibolyákról, „Atád berké”-ről „barlangok seték gyomrá”-ról ír. Lilla elvesztésének fájdalmát pedig a Balaton visszhangozta:

Mint a kő, meredten állék
 Egy ledültt boltozaton,
 És mikor sorsom elválék –
 Rámjajdúlt a Balaton.

A Balaton jelenik meg a *Dorottyában* is, szinte útleírás jelleggel kísérhetjük nyomon az „örvendő fársángot”, midőn átkeltek a befagyott tavon.

Zalának keskeny, de kies csúcsánál
 Általjött a jégen Tihany hegyfokánál
 S kiszállván Balaton szántódi révére
 Az áldott országba, Somogyba béére.

A leírás, a pontos helynevek, a helyi legendák ismerete azt feltételezi, hogy Csokonai behatóan és érzékenyen reagált a körülötte lévő dolgokra, történésekre. Elsősorban a nép ajkán élő tihanyi visszhang történetével is tisztában volt. (Lásd: A tihanyi ekhóhoz, A hadi oskoláról).

Kazinczy Ferenc, 1819. január 3-án született *Gróf Festetics Györgynek* című episztolájában, nem a tájat, hanem a mezőgazdasági munkákat említi: szántást, vetést, kazalrakást, ugar feltörését, mocsár „szárításá”-t, gyümölcsnemesítést és így tovább. Elsősorban Festetics érdemeit sorolja, nem a Festeticshez kapcsolható tájról ír.

Virág Benedek – már születésénél fogva is – ismerője volt a Balatonnak. A Festeticsnél csupán egy évvel öregebb pap-költő nemcsak híve volt a grófnak, de bensőségebb viszonyt is feltételezhetünk. Erre *Négyesy László* is felhívta a figyelmet 1921-ben írt pályadíjnyertes munkájában.^{14.)} A megállapítás bizonyítékai a költő Festetics László ifjú grófhhoz írt versei. Virág több művében is említi a Balatont. *Tolnai gróf Festetics Györgynek* című költeményének befejező részében magasztalja a grófot, Augusztusnál nagyobbak írja, s dicsóítja a tavat mondván: „*Festeticsünk* Balatonja tenger”.

A Balaton motívum az ifjú grófhhoz, Festetics Lászlóhoz írt versében is előfordul:

Már két izromban, noha jól vigyázva hajóztam,
Engemet a Balaton, Magyarország s édes atyádnak
Tengere késértett s el akart süllyeszteni. Egyszer
A révnél mingyárt úgy megszagatta hajómat,
Hogy partékámnak jobb része kihullana, s veszne,
A fogások, legalább egy télen, véle megérik.
Másson: már közepén túl voltam semmi veszélytől
Nem tartván, mikor ím! egy nagy köszirthez ütődtem.
(*Festetics László ifjú grófhhoz,*)

Virág megverselte két balatoni viharnek eseményét, akárcsak Festetics György Phoenixének több vendége. Másik vihart idéző versében Kisfaludyt is óvja:

..... Halljad tanácsát
A te barátodnak: Balatont, ha haragra felindult,
Látni ne menj: oh fuss el messzire tőle, barátom,
Mint a tűzhányó Etnától. Nem szabad a rossz
Példán kapni. Midőn csendes valamint az aludttéj,
Akkor nézd, és nézd reggeltől kezdve napestig.
(*Válasz Kisfaludi Kisfaludy Sándornak*)

Úgy gondoljuk, nem véletlen Virág tapasztalatokon alapuló intése. Ha valaki látott, vagy átélt balatoni vihart tudja: nem túlzott a költő.

Kis János, Festetics irodalmi körének fontos alakja, *A Balaton melléke* című 1798-ben született versében a tavat az „Óceán felséges magzatjá”-nak nevezi s a „Tók királyá”-nak, majd így ír:

Mosolygó part, földeknek, réteknek,
Szép szőlőknek elegyülete,
Zöld erdőknek, csúcsokra bérceknek
Ezer formát játszó képzelete.

Azután költeményében sorra veszi a településeket, a vidéket; Keszthelyt, melyet Heszperidák kertjének említ, az „istenek hazájá”-t Badacsonyt, Hegyesd és Csobánc „gyászos düledékeit”, „zárt” Tihanyt, „víg” Füredet, Tapolcát, „Sümegvárat”.

Amint említettük Festetics György gróf 1797-ben vízre bocsátotta „tengeri módú” gályáját (Csokonai), a Phoenixet. Oldalára feliratot akart vésetni, ezért megkérte *Péteri Takáts Józsefet*, gyűjtené össze és bírálná a beérkező alkotásokat. Többen jeleskedtek. Így *Baróti Szabó Dávid*, aki ily képpel dicséri az új hajót:

Látván a gályát minap a Balatonra felülni

Majd tovább:

Sík hátára miként illik az újdonság!
Már ökröd, szekered, lovad el nem vesznek az útban:
E tenger s ez hajó terheid elviseli.

Így kérleli a tavat:

Nyújtsd hátad, Balaton, s úgy vedd mindenkor hajóját,
Mintha hajójával Festetics ülne reád.

Péteri Takáts is írt verset s összekötve a beérkezett pályaműveket elküldte *Batsányinak* véleményezésre. Batsányi elolvasva a költeményeket, megtoldotta két saját verssel, majd értesítette véleményéről Festeticset.^{15.)} S itt keletkezett Péteri Takáts és Batsányi között az a feszültség, amely hosszú évekig megmaradt. Batsányi egyik verse ugyanis Péteri Takáts versének átdolgozása volt. Nem nehéz a hasonlóságot felfedezni, mégha Batsányi verse mívesebb is. Idézzük a két vers részletét:

Az idő nagy hatalmának
E gálya is engedett;
De, mint Feniksz, az urának
Szavára feléledett.
(*Péteri T. J.: Az idő nagy hatalmának*)

A mindent elrontó idő hatalmának
Már egyszer e hajó is engedett:
De közjóra termett jeles urának
Szavára még egyszer feléledett;
(*Batsányi J.: A keszthelyi hajóra*)^{16.)}

Batsányi e versében a „gyakran háborgó” Balatont és a „majd eget verő” hullámokat emlegeti. Más műveiben ilyen közvetlenül nem ír a tóról, s az egykor otthont adó szülőföld képének leírásával sem foglalkozik sokkal többet. Bár szálai gyöngülnek gyermekkorra, iskoláskora színtereivel, a keszthelyi gimnáziumi diáktárs *Juranits László*, kélsőbbi pécsi kanonok, több vármegye táblabírája, kapcsolatba mer lépni a „kompromittált költővel, s mindenese lett a hazatérni nem tudó száműzöttnek.”^{17.)} Batsányi *Várna és Mohács* ciklusában az első vers *Kisfaludi – Himfihez* címet viseli (1808.), melyben magasztalja Kisfaludyt „Osszián boldog örökösét” a haza „dicső fiát”. A két költő kapcsolata szinte felhőtlen volt. Batsányit másutt Kisfaludy dicséri s pártjára kel Kazinczy Ferencsel szemben is. Talán éppen ezért később *A magyar költő idegen messze földön (Poétai elmélkedések)* ciklusban is megidézi az öreg

költőtársat és azt a helyet is, ahol Kisfaludy lakik. Ennél több és részletesebb tájképet nem igazán fest a vidékről Batsányi.

De már siess, Múzsám, s járj utad végére;
Siess a Bakonynak nyugati szélére.
Térj ama nagy költő kies lakhelyére,
S örömet, szerelmet lehellő kövére.
(Negyedik ének)

Kicsit odébb a Balaton-mellékről, Sümegről ír:

Bámulva hallgatnak Balaton mellyéki,
S büszkélkedve néznek Sümeg szép tájéki;

Nem felejtí el megveselni „Szalának több fellegvárát” sem. Kisfaludyt, azaz a „kedves” Himfyt a ciklus utolsó versében is említi a többi nagy magyarral Zrinyivel, Gyöngyösivel, Keménnyel, Faludival, Ányossal, Orczyval, Telekivel egyetemben.

Kisfaludy Sándor költészetében több helyütt figyelhetjük meg a Balaton-környéki táj leírását. Kisfaludy lelke mélyéből szerette a vidéket, ahol hű társával, *Szegedy Rózával* annyi boldog pillanatot tölthetett. Megragadó kilátás nyílik a Balatonra a badacsonyi Szegedy Róza és Kisfaludy házákból, ahol Kisfaludy maga is sokat tartózkodott.

Zala ’s Balatonnak kies vidékei,
Minden örömminek ti hű rejtekei
(*Napló és francia fogságom, Sanct Veit, 14. szállás*)

Kisfaludy az *Eredeti Magyar Játékszín* második kötetének ajánlásában „Tekintetes Zala Vármegyét” szólítja meg. A *Kun László* dráma előtt található tizennégy versszakos költemény nemcsak a zalai „jelesek”, köztük Zrinyi és Festetics nagyságát magasztalja, de a királyhoz, a hazához, a nyelvhez és az ősi törvényekhez hűségeseket is. Kisfaludy versében egymásra épülnek, szerves egységet alkotnak: a haza, a hazafiság, a tettek és a számára büszkén vallott szülőföld, a zalai táj a „pompás” Badacsonnyal, „marhás, vadas” Bakonnyal, „halas” Balatonnal. Kisfaludynál itt személyes élménnyé válik a szülőföld szeretete. Nem titkolja, midőn megjeleníti a tavat és környékét, hogy műveinek élményanyaga is e vidék:

Tí, Balaton’ környékének
Szép Természetjátéki ! –
Tí tündéres Badacsonynak
Kény- ’s kedvtöltő emléki ! –
Tí, lelkesebb Ősök lakta
Százados Váromlékok ! –
Te Bakonynak Rengetege,
Borzasztó vad Árnyékok ! –
Tí, mint egy dúzs képzeletnek,
Mint egy varázs Természetnek
Lelkesb teremtései,
'S ritkább tüneményei ! –

Elmémet tí ragadátok,
A’ képzelet szárnyain,

A' költések' országába (...) ^{18.)}

Kisfaludy a *Kesergő Szerelemben* és a *Boldog Szerelemben* egyaránt megjeleníti a tájat. Erről, többek közt, *Kéky Lajos* írt hosszabb dolgozatot, melyben a két Kisfaludy költészetének dunántúli vonatkozásait elemzi. ^{19.)} Regéi a *Csobánc*, *Tátika*, *Somló* tárháza a természeti leírásoknak. Kisfaludy személyesen ismerte a regék színterét, ezért annyira képletes, megkapó az, amit ír. Idézzük egy-egy jellemző versszakát.

Badacsonynak szüretjében,
 A hegy felső felében,
 Hol nehezen fogamszik már
 Szőlő a szirt keblében:
 Alatta egy vén diónak,
 Senkitől sem láttatván,
 Egy legördült ormon ülve,
 Csak rigókat hallatván
 (*Csobánc*)

A Bakonynak rengetege,
 Tenger erdő, s végtelen,
 Komor barna hullámokban
 Fekvék helyén dísztelen:
 Az ősz száraz lehellete
 Megfosztotta a fákat
 A levéltől, s eledeltől
 A ménest és gulyákat.
 (*Tátika*)

Néz a magyar, ki Balaton
 Szívemelő tájáról
 Sümeg felé Somlónak jön,
 S a múlt idő koráról
 Emlékezik, jobbra balra
 Ősünk üres fészkeit
 Látván, s mintegy körülöttök
 Sejtven azok lelkeit.
 (*Somló*)

Kisfaludy a nemesi társadalom költője, ebből a nézőpontból megélt hazaszeretete egyértelműen kimutatható regéiben is. A régmúlt kódébe vesző dicsőség – inkább meseszerű, mint valós – megénekléséhez konkrét természetleírások kapcsolódnak. Talán éppen ezért is voltak hosszú éveken, több generáción keresztül annyira kedveltek, olvasottak. *Báró Eötvös József* 1843-ban, a költő tiszteletére Pesten rendezett ünnepség alkalmával a regék kapcsán a következőket mondta: „...ezért élnek regéi s kastélyokban úgy, mint a kunyhók szalmafüdelei alatt.” Ez annyira igaz volt, hogy e szavakat még az 1856-ban kiadott Vasárnapi Könyvtár 1. kötetében is idézi a sorozatszerkesztő *Hajnik Károly*. ^{20.)}

A Vonyarcvashegy és Balatongyörök között emelkedő Szent Mihály-hegyen felépített kis kápolna dalköltőinket, de romantikus festőinket is megihlette. Kisfaludy tarokk-

kártyájának egyik képén is fellelhető az aprócska dombot megülő épület. A legenda szerint negyven halász indult téli halászatra, de a hirtelen jött meleg, nyugati szél szétrepesztette, szétvágta az egybefüggő jégpáncélt. A halászok egy mozgó jégtáblán várták sorsuk jobbrafordulását. Imájuk meghallgatásra nyert, megmenekültek és ekkor felépítették a Szent Mihály-hegyi aprócska fogadalmi templomot. Kisfaludyt valószínűleg a dombon lévő - egykor ravatalozásra használt – kis barlangocska ihlette meg. *A Szent Mihály-hegyi remete* című regéjében erről szőtt meséjét olvashatjuk. Érzékletesen írja le az ihletet adó dombocskát:

Szigliget és Keszthely között,
 Bele unván borába
 Melyet terem, a szőlőhegy
 A Balaton tavába
 Hosszú, keskeny nyelvet tolt be;
 Fél gombolyag képébe,
 Gömbölyűen domborodott
 Hegyecske áll végében.
 Tetején egy kápolnának,
 És remeték lakásának
 Omladéka látszik még; -
 Mohos, mesés régiség.

Berzsenyi Dániel már jóval a Helikoni Ünnepek előtt, 1797-1804 között, írta meg *A Balaton* című költeményét, amelyet a genfi tavat, az alpesi tájat felfedező költőhöz Matthissonhoz írt. E versben hívja meg megcsodálni a Balatont s áradozó lélekkel festi le minden szépségét.

.....
 Jer: nézd a Balatont, mikor a nap reggeli lángja
 Tükrözetén reszket, s mikor a hold fénye alatt ég;
 Nézd a kék hegyeket, mint állnak sorba körülte,
 Mellyeken a nektár csorog és az öröm dala harsog.
 Itt meredek sziklán tetein sok régi erős vár
 Omladozó falain lebeg a mult hajdani képe...

Azután felsorolja a „századokat látott vadonok”-at, a „sárga mező”-t, a „kiterült láp”-ot, a mezőgazdasági munkákat, „gazdag palotát „ és „gunyhók lakosát”.

Számunkra jelen esetben hasonlóan fontos – a téma kapcsán talán meghatározóbb is - az ugyancsak ekkor keletkezett *Keszthely* című költemény. A versből egyértelműen kiderül, hogy az 1817-1819 között megtartott Helikonok gondolata már régen érlelődött Berzsenyiben, s a Festeticsnek 1816. november 15.-én elküldött levele, amelyben „Keszthelyben egy magyar Weimárt” óhajt látni, csak megerősítése régi elgondolásának. A *Keszthely* szép tájleírása - mind a mai napig – kiemeli e verset a várossal foglalkozó számos többi közül. S mint a fehér füst fölé görnyedő jós vetíti elénk a jövőt:

Itt a keszthelyi zöld parton emelkedik
 A csendes Helikon. Jöjjetek, ó szelíd
 Áon szüzei, és verjetez itt lakást!

A jóslat több, mint tíz év múltán megvalósul, s a *Himnusz Keszthelyi Isteneihez* című versében, amelyet az első Helikonra írt 1817. február 12.-én, így mondja el kívánságát:

Hogy vérrel áztatott századaink nyomán
A szent pálma arany bimbai nyíljanak,
S e kies magyar Weimar öléből
Lássa hazánk kiderülni napját.

A mecénás gróf, Festetics György halálára írt *Elégiában* szomorúan emlékezik az egykori kedves Keszthelyre, ahol ma már Festetics „szent tetemei” nyugszanak:

Keszthelyi partnak evez ladikom, mosolyognak előmbe
A szeretett tájék öblei s árbócai.

S megírja, hogy mennyire fontos volt számukra, költők, írók számára, Festetics helikoni meghívója, a költői találkozó. Még egy végső laudációt intéz az elhunythoz, példaként állítva őt a többi főnemesnek:

Míg mások honnunk javait vesztünkre kiszórják,
S a nemzet lelkét s életerét kiölik:
Te közibénk jöttél, s valamerre kifordula arcád,
Áldást hinte reánk, s életet önte belénk.

A Helikoni Ünnepek kitűnő lehetőséget nyújtottak ahhoz, hogy a király és Festetics megéneklése mellett bőven jusson hely a város és környéke bemutatására. *Dukai Takács Judit A Keszthely-vidék leírása* című költeménye erre is kitűnő példa. Más verseiben, mint a *Serkentés a magyar múzsákhoz*, vagy Festeticshez, a Festetics család tagjaihoz írtakban ugyan meg-megemlíti a Balatont, a táj iránti vonzalmát is kiolvashatjuk belőle, de csupán érintőlegesen szól minderről. *A Keszthely-vidék leírása* tizenhat versszakában ilyeneket olvashatunk:

Keszthely! szent természet remek csudája!

Vagy:

Itt emelkednek Zala sorhegyei
Fellegekbe nyúló sziklás ormaikkal,

Kissé túlzó, ám egyértelmű utalás a bazaltorgonás tanúhegyekre, Badacsonyra, a Szentgyörgy-hegyre. Másol:

Fenek! Benned Pánnak oltárt emeltetett,
Pázsitodon hízott göbölyök legelnek;
A mezei élet itt megszenteltetett
S görbített nyakokkal kevélyen szökdelnek
A délceg paripák.

Ez is bizonyítja, hogy a fenékpusztai major már akkor az állattartás egyik központja volt a Festetics birtokon. Itt voltak később is a világhírű fenéki ménes istállóí.

Dukai Takács Judit megénekli a Balatont, Tihany szikláit, amelyeket Délosz szigetének lát, ahonnan szirének köszöntik „Somogy génuszát”, azaz Berzsenyi Dánielt. A „györki” (balatongyöröki) partot, a Szent Mihály kápolnával, a Kisfaludy által megénekelt Szigligetet. S e vidék, e tájak „Ezek fogják körül Keszthely palotáját” – írja a vers utolsó versszakában, majd így folytatja: „Maecenás lakik itt: gróf Festetics – a Nagy, / S dicső földi isten!”

A Helikonok másik állandó résztvevője *Pálóczi Horváth Ádám*, kit a nemzeti büszkeség indított tájbrázolásra, ^{21.)} egyik korábbi versében így jellemzi a Balatont:

Habjai országunk kiseded tengerének
A partokon olyan rémülést szerzenek:
Hogy csupa érc legyen közepén szívének,
Aki neki merne indulni vízének.

(*Egy szép asszony mentsége... 1787*)

Érdekes megfigyelésről számol be *Búcsú a Helikontól (Hattyúi ének a keszthelyi Helikon ünnepére)* című versében:

Járkálék a kék Balaton tava partja fenéki
Görbületjénél, még fél-betegen, mikor imé
A csuhából tizenegy hattyú szárnyalla fel, és az
Ott közel a parthoz nyugvó gályára repüle.

Az ismert festmény, amelyik a Phoenixet mutatja be a fenéki partoknál, szinte illusztrációja lehetne Horváth Ádám versének. Horváth minden bizonnyal az ünnepségekről hazafelé tartva, még sérvpanaszaival küszködve állt meg rövid időre a Balaton-parton. Ekkor láthatta, amint a hattyúk a Phoenixre szállnak. ^{22.)}

A szabadkőműves elemeket felvonultató költemény egyik következő sora a Keszthelyi hegység ma is látható mediterrán jelleget idéző növényéről a cserszömörcéről tesz említést, valamint szintén e hegység Gyenesdiáson található Vadlánybarlangjáról, amelyet a köznyelv ma is Vadlányliknak nevez:

..... fel-szélre siet könnyű repülésem,
Ritka szömörczésen, s a vadlány lakta likon túl

Amikor az 1817-es két Helikonnak vége lett, Festetics az ünnepeken elhangzott magyar nyelvű írásokat, verseket csokorba szedve kinyomtatta az általa - hacsak rövid időre is – Keszthelyre csábított szombathelyi könyvnyomtató, Perger nyomdájában. A versek közül talán csupán egyet hagyott ki: Kisfaludy Sándorét, azt a költeményt, amelyet a Helikonon sem engedett felolvasni, mert „tapintatlanságnak” érezte volna a többi mágnás ellen intézett részletek miatt. A vers végül is a Tudományos Gyűjteményben látott napvilágot. A kis (zseb)könyvet ^{23.)} 1818-ban osztották ki az azévi helikonosok között. A kötet Horváth *A' földművelő Varró* „pásztori beszélgetésével” kezdődik. Ebben „Balaton-mellyéki” hazát emleget. *Kazinczy Klára Götsei nimfa a' Keszthelyi Helikon idvezlésére* vers harmadik versszakában szép leírást ad:

Keszthelyen hallik víg Ének
A' hol Hazánk' tengerének
Habjai könyökre gyűlnek;
'S Dél felé alá görbülnek.

A „hivatásos” költők mellett számos írás a georgikoni hallgatók munkája. Ezek közül is kiemelkedik a húsz éves *Nagy Ignác* georgikoni diák *Keszthely* című verse. Erről Négyesy László idézett művében ekképp vélekedik: „Nagy Ignácnak Keszthely c. hosszabb leíró verse párrímes alexandrinokban olyan, mint egy Gvadányi-tanítványé, nem éppen költői, de nem is nagyon száraz, nincs elmésségek és ügyes kifejezések híján.” Számunkra mégis a tájleírás, a város bemutatása az izgalmas. Lehetne új felfedezés is, akár a nem oly’ régen megjelent *Szép János* vers,: *Keszthely városának Parnasszus hegyéről való szemlélése s leírása* (Buda, 1790),²⁴⁾ ahol így ír:

Hol ligetes partokra csap Szala barna vizével
A széles Balatont mérges habokra veri:
Böv Szala termékeny körinek szép térre gyűltek
Erdők, fák, tűz, víz és hegyek istenei.

A keszthelyi születésű Szép, akit Kazinczy is megemlíti Festetics Györgyhez írt versében, vallomást tesz szülővárosának:

Hát te vagy édes hazám, Keszthely, régen te erősség
Keszthely, most se falú, hát te vagy édes hazám...

De nemcsak Keszthelyt éneklie meg, hanem a környéket is: „Diás, Páhoki, Györki határ”-t, Cserszeget, Tomajt, Fenéket (Fenekpusztát), Vállust, Vitát (Nemesvitát), és így tovább.

Nagy Ignác a georgikoni praktikáns pedig az 1817. február 12-i Helikonra beadott versében ekképp szólítja meg a képzelte utazót, azaz az olvasót:

Utazó meg állj! nézd’ Keszthelynek szép táját
.....
.....
Északról, keletről környül veszik hegyek,
Ide ’s tova vannak benn’ pázsitos völgyek,
Mellyeken meg telnek sok tehén, ’s juh tölgyek,
Erdejében állnak Bükk, Cserfák és Tölgyek.

Mintha georgikoni vizsgán lennénk, részletes leírást kapunk. Kicsit odébb így folytatja:

Vonyarc, Diás, Gyenes, Cserszeg Palotával,
Üres hordót tölti az édes mustjával,

Vonyarc természetesen a mai Vonyarcvashegy, Diás és Gyenes a mai Gyenesdiás, Cserszeg Palotával pedig Cserszegtomaj egyik része, amelyet az ott lakó nép ma is Palotának hív. A leírást Nagy tovább folytatja:

Napnyugotról híres hév víznek fürdeje,
Sok betegségben gyógyító ereje,
Híres forgó malmoknak kereke,
A’ molnárnak hasznos sok lisztes pitlije.

Tudjuk, hogy Festetics György idejében több fürdőház épült a hévízi tóban. Erről Szántó Imre, Zákonyi Ferenc, Szarka Lajos írtak részletes tanulmányt. S tudjuk azt is, hogy a hévízi

lefolyó soha be nem fagyó vize malmokat hajtott. E csatornát azután, hogy a víz megfelelő áramlását biztosítsák, bivalyokkal tipratták már ekkor is. Nagy a Keszthely melletti Fenékpusztát (Fenéket), az egykori római város Valcum erődjét így idézi:

Hallottad e' hírét erős Fenék-várnak,
Hogy leomlott fala azt tartjuk nagy kárnak,
Mezein, erdein nyulak mostan járnak
Rétjein ménések jó eledelt várnak.

(Emlékezzünk csak Dukai Takáts Judit Keszthely-vidék leírása című versére!)

Kazinczy, Pálóczi Horváth, Virág, Baróti után ő is tengernek nevezi a Balatont; „...ez a' Magyarok' tengere”, s megjegyzi még „Jó ízű étket ad fogassa, sigere.”^{25.)} Mintegy idegenvezetőként szól ismét az olvasóhoz:

Lassanként ballagj már Keszthelynek halmára,
Tekénts Méltóságos Grófunk' Kastéljára,
Hozzá ragasztott Bibliothékára,
S' általa állított szép Apothékára.²⁶⁾

Az ismertetést így folytatja:

Ezek után néz'd meg Uradalom kertét,
A' hol Pomona ráz kosárba cseresznyét,^{27.)}

A várost emígy dicséri:

Díszeskedik Város szép épületekkel,
Ceresnek, Mózáknak Szentelt kies lakhelyekkel,
Háborúkbán forgott bátor vitézekkel,
Boltos Kalmárokkal, kézi-mívesekkel.

Mivel ebben az időben, éppen Festetics jóvoltából, mintegy tíz iskola^{28.)} működött a városban, a szerző nem mulasztja el, hogy ezekről is szóljon:

Deák tanulásra vezet Gymnasium,
Bölcsességnek útját mutatja Lyceum,
Gazdaságra oktat híres Georgicum,
Kisdedet tanítja nemzeti Studium.
Sólon magyarázza Törvények' folyását,
Apolló itt hagyá tanító hárfássát,
Kiki tanulhatja házok rajzolását.

Nem nehéz felismerni, hogy többek közt, a Georgikon jurátusairól, erdészeiről, mérnökeiről, a Zeneiskoláról beszél. A vers végén Festetics Györgyöt és fiát Lászlót dicséri, kikben a versírók „nagy pártfogót leltek”, s akik „valóban Múzsáknak Attyai, / Tanuló Ifjaknak kegyes Gyámolai”.

Végül ismét az utazóhoz szól, akit végigkalauzolt a vidéken:

Utazó tovább nem hátrállak utadban,
Tudod, a' mit láttál, dicséred magadban,

Grófunknak nagy tettét magasztald jártadban,
Oszlopot nékie emelj fel házadban.-

Fenti adalékok csupán szubjektív módon válogatott részletei azon hatalmas irodalmi anyagnak, amely a Festetics – Keszthely – Balaton hármast idézik. Ám így is világosan tetten érhető az a tény, hogy valamennyi művészet – ide értendő az irodalom is - ott tudott igazán kibontakozni, élni, fejlődni, ahol megfelelő mecénás, jelen esetben Festetics György, bőkezűsége nyomán korszaknyitó dolgok születtek.

Jegyzetek:

- 1.) Sági Károly: A Balaton és az irodalom. In: Balaton monográfia Bp. Panoráma, 1974. p.413
- 2.) Koppány – Péczely – Sági: Keszthely. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat, 1962. p.21
- 3.) Bővebben: Vörös Imre: Természetszemlélet a felvilágosodás kori magyar irodalomban. Bp. Akadémiai, 1991.
- 4.) Vörös i. m.
- 5.) Kovács Sándor Iván: Klió és Kalliópé között: Fejér György és költészete. In: Fejér György Versek. Keszthely, 1994. (továbbiakban: KSI, 1994.)
- 6.) Sárkány Oszkár: A tájesszmény változásai a magyar költészetben Petőfiig. Bp., 1935.
- 7.) Sárkány i. m. p.53
- 8.) Kovács Sándor Iván i. m.. p.XII.
- 9.) Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. III. kiad. Bp., Akadémiai, 1978. p.239 10.) Horváth , 1978. p.239
- 11.) Cséby Géza: Csokonai Vitéz Mihály és Keszthely. In: Csokonai Tanulmányi Napok, 1994. (Hévízi Könyvtár 8.) Hévíz, 1995. pp.81-89
- 12.) Szilágyi Ferenc: „Hol a Természet... s az emberi mesterség egy tükörbe kacsonganak” Csokonai és a Balaton környéke. In: Csokonai Tanulmányi Napok 1994. (Hévízi Könyvtár 8.) Hévíz, 1995. pp.75-80
- 13.) Négyesy László: Gróf Festetics György a magyar irodalomban. In: Keszthelyi Helikon. Keszthely, 1925. pp.37-236
- 14.) Négyesy i. m.
- 15.) Cséby Géza: Adalékok Festetics György irodalompartoló tevékenységének összegzéséhez. In: Hévízi Almanach 1. Hévíz, 1992. pp.92-98

- 16.) Megjegyezni szükséges a szöveg jobb megértése érdekében, hogy a Phoenix egy előregedett hajó felújítása révén jött létre. A korabeli feljegyzések szerint azonban akár teljesen új hajóról is beszélhetünk, mert a régiből szinte semmit nem lehetett megmenteni.
- 17.) Keresztury Dezső: Batsányi János költői munkáinak kiadástörténete. Bp., Akadémiai/Magyar Helikon, 1980. (Batsányi János poétai munkái - kézirat facsimile kiadásának melléklete.)
- 18.) Mivel e versszak számtalan tanulmányban, dolgozatban jelenik meg idézetként, kisebb, vagy nagyobb mérvű szövegváltozatokkal, - amelyek nemcsak a helyesírás változásának figyelembevételéből fakadnak – magam az 1836-ban Pesten, Heckenast Gusztáv által kiadott kötetből vettem az idézetet, betűhív átírással.
- 19.) Kéký Lajos: A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében. In: Keszthelyi Helikon. Keszthely, 1925. pp.251-349
- 20.) Kisfaludy Sándor: Regék a magyar előidőből. Vasárnapi Könyvtár 1. Szerk.: Hajnik Károly. Pest, Heckenast G., 1856.
- 21.) Sárkány i. m. p.17
- 22.) Ma a szakemberek a tó vízének romlására következtetnek a sok hattyú megjelenéséből. Hosszú évtizedekig nem volt hattyú a Keszthelyi-öbölben, csupán a Kis-Balaton védett vizeiben. Ma nagy kolóniák láthatók. Esetleg hasonló a helyzet, mint 1819-ben?
- 23.) Helikon I. Keszthely, Perger, 1818.
- 24.) Irodalomismeret VII./1-2. 1996. május pp.85-103 Szép János versét sajtó alá rendezte és magyarázatokkal ellátta: Dala Sára, Földváry Kinga, Klaáb Adrienn és Kovács Edit Alexandra.
- 25.) Értsd: fogasa, sügere (halfajták)
- 26.) Festetics György híres könyvtáráról van szó, valamint Zala vármegye második legrégebbi gyógyszeráráról a keszthelyiről, amelynek alapítása a XVIII. század második felére tehető. (Lásd: Blázy Árpád: A gyógyszerészet fejlődése Zala megyében 1711-1847. In: Zalai Gyűjtemény 1. Zalaegerszeg, 1974.)
- 27.) A Festetics kertről részletes leírást kapunk Csoma Zsigmond: Kertészet és polgárosodás. Bp. Central Európa Alapítvány, 1997. című munkájában.
- 28.) Cséby Géza: A keszthelyi Helikoni Ünnepségek rövid története 1817-1819. In: Festetics György emlékkötet. Georgikon Kiskönyvtár 5. Keszthely, 1997. pp.41-66